
СІНТАКСІЧНА НЕПАДЗЕЛЬНЫЯ СЛОВАЗЛУЧЭННІ Ў СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ «ГІСТАРЫЧНАГА СЛОЎНІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ»)

Н. Ю. Перавалава (Мінск, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў помніках старабеларускага пісьменства. Словазлучэнні гэтага тыпу прадстаўлены спалучэннямі лічэбніка з назоўнікам, лічэбніка з назоўнікам у родным склоне з прыназоўнікам з, займенніка з назоўнікам, займеннікам у родным склоне з прыназоўнікам з, няпэўнага займенніка з прыметнікам, азначальным займеннікам, азначальнага займенніка сам з назоўнікам, інфінітыва з дзеясловамі.

Ключавыя словы: словазлучэнне; кампаненты; сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні; назоўнік; лічэбнік; займеннік; дзеяслоў; прыназоўнік; слоўнік.

Словазлучэнне – свабоднае сэнсавое і фармальнае аб'яднанне двух (або болей) паўназначных слоў, звязаных падпарадкавальнымі адносінамі. У беларускім мовазнаўстве словазлучэнні апісваюцца на аснове наступных характарыстык.

1. Паводле віду сувязі паміж кампанентамі непрэдыкатывыя словазлучэнні падзяляюцца на паратаксічныя і гіпатаксічныя.

2. У залежнасці ад характару сувязі паміж кампанентамі словазлучэнні дзеляцца на свабодныя, у якіх кожны кампанент захоўвае сваё самастойнае значэнне і з'яўляецца асобным членам сказа і несвабодныя, у якіх пэўныя кампаненты аслабілі сваё лексічнае значэнне і выступаюць у ролі аднаго члена сказа, утвараючы непадзельнае сінтаксічнае адзінства.

3. Па структуры вылучаюцца словазлучэнні простыя і складаныя. Простыя словазлучэнні складаюцца, як правіла, з двух самастойных слоў, але можа быць і большая колькасць слоў.

4. Паводле сэнсава-граматычных адносін паміж кампанентамі сярод гіпатаксічных словазлучэнняў вылучаюцца: 1) словазлучэнні з аб'ектнымі адносінамі; 2) словазлучэнні з атрыбутывымі адносінамі; 3) словазлучэнні з акалічнаснымі (сітуацыйнымі) адносінамі, такія як прычынныя, колькасныя, прасторавыя, часавыя і г.д.

Сярод паратаксічных словазлучэнняў з незамкнутым радам кампанентаў вылучаюцца: 1) словазлучэнні са спалучальнымі адносінамі (калі паказваецца адначасовасць, сумеснасць або паслядоўнасць прадметаў, дзеянняў, з'яў); 2) словазлучэнні з размеркавальнымі адносінамі (калі паказваецца чаргаванне або ўзаемнае выключэнне прадметаў і з'яў).

5. Паводле разнавіднасцей сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі сярод гіпатаксічных словазлучэнняў вылучаюцца словазлучэнні з дапасаваннем, кіраваннем і прымыканнем.

6. Паводле парадку кампанентаў. У паратаксічных словазлучэннях парадак кампанентаў, як правіла, свабодны, за выключэннем дзеяслоўных словазлучэнняў з адносінамі паслядоўнасці. У гіпатаксічных словазлучэннях, дзе кампаненты не раўназначныя, іх парадак больш устойлівы.

Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні вельмі пашыраны ў беларускай мове. У адрозненне ад свабодных словазлучэнняў – гэта два і больш самастойныя словы, якія цесна звязаны паміж сабой і выконваюць ролю аднаго члена сказа. Як і свабодныя словазлучэнні, сінтаксічна непадзельныя будуюцца па той самай структурнай схеме, а кампаненты ў іх звязваюцца паводле падпарадкавальнай сувязі. Для сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў не характэрна такая семантычная спаянасць слоў-кампанентаў, а таксама ўзнаўляльнасць, як у фразеалагічных словазлучэннях. Паміж кампанентамі ўзнікаюць камплетыўныя семантыка-сінтаксічныя адносіны, у выпадку якіх залежнае слова папаўняе недахоп інфармацыі, заключанай у галоўным кампаненце.

Крыніцай фактычнага матэрыялу для разгляду сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў у помніках старабеларускай пісьменнасці стаў «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» – першы і пакуль адзіны ў беларускай лексікаграфіі даведнік, у якім максімальна поўна даецца тлумачэнне і граматычная характарыстыка лексікі старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы. Слоўнік выходзіў з 1982 па 2017 г. Крыніцамі фактычнага матэрыялу сталі помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. Гэты прамежак часу дакладна вызначаецца агульнай перыядызацыяй гісторыі беларускай мовы. Рубеж XVIII ст. аддзяляе старажытную беларускую літаратурна-пісьмовую мову ад новай. У 37 выпусках слоўніка лексікаграфічную апрацоўку атрымалі звыш за 75 тысяч слоў, якія прадстаўлены ў помніках старабеларускай пісьменнасці розных жанраў. Усяго ж картатэка налічвае 1 мільён 60 тысяч картак.

Выяўлены наступныя віды сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў:

1. лічэбніка з назоўнікам: теж естли бы хто какъ на школу жидовскую литаль, тотъ маєт старостѣ нашому заплатити **два фунта** перцу (АЗР, I, 24, 1388), а хто **двѣ лѣт** жеребѣ забьет то **шесть гривенъ** маєт платити (Вісл., 36 б), и ехал з хвалою до птоломаиды: и зъехалсе там з **двома царями** (Кн Мак., 60), **двои пчоль** у соснах бортных подданого его... со пчолами выдрал и мед побрал (АВК, XXXVI, 284, 1582), сума того **одиннадцать копъ** безъ **петинадцати грошей** (АЮЗР, I, 16), келбасъ **колець одинадцать** за злотый и **асмаковъ одинадцать** (ИЮМ, I, 218, 1682);

2. лічэбніка з назоўнікам у родным склоне з прыназоўнікам з: Рек Трыщан: **вдному з нас** проч поити у тоеи лодыи, а другому тут встати (Трыст., 20), **котораѣ з трех** тых богин **ѹдичнѣ**шоу есть, тое **яблоко оно** неха^s бѹде (Тр. Гіст., 67 б), шедши пристал^s до **одного з** **обывателевъ** стороны тои, который его послалъ на село свое пасты свиній (Каліст., I, 9), **яко ѡ** томъ надобне, **вдинъ з** **докторовъ** црковныхъ,... в тые слова мовить (Карп., 15), до оной [обмовы] подпису **жадного з** тых **татар**, которых припозвано, немашъ (АВК, XXXI, 478);

3. займенніка з назоўнікам, займеннікам у родным склоне з прыназоўнікам з: **нѣкоторыи зъ нашихъ** пановъ, коли то на валцѣ, если имъ мѣсто дано будетъ, а они того мѣста не смотрятъ (Вісл., 2), одно такъже въ свое^s власно^s речы **каждому з нихъ** вольно бѹдеть ѹ права мовити (Ст., 1588, 214);

4. няпэўнага займенніка з прыметнікам, азначальным займеннікам: але, яко видимъ, делаѣтъ то **хтось инный**, зычучи, штобъ якаякольвекъ искра огня до запалу нелюбови и ссоры въ сердцу вашего царского величества зоставала (АЗР, V, 25, 1637);

5. азначальнага займенніка *сам* з назоўнікам: с того домѣ **самъ пан** кривдѣ кому ѣчинил (Ст. 1588, 116), **сама злость** строфуеъ злосливого и осуждаеъ (Каліст., I, 14 б), знову его навѣдил **корол сам** (36., 107, 169);

6. інфінітыва з дзеясловамі, якія:

1) абазначаюць пачатак, працяг або канец дзеяння: поиде... витовтъ къ граду вилни... и **поча добывати** кривого города (Віл., 447), назавтрѣе в понеделокъ **почьнуть... судити** (Ст. 1566, 52 б), Костенътинъ, наехавъши ночью з людъми, и **почаль** Зенка **имати**, и хотелъ его згубити (КЗ, 470, 1448);

2) выражаюць мадальна-валявыя адценні: Позналь^s, воль властела^л своего, и осель **ясли** пана своего. **Хочешъ ведати**, же **са** и птаховъ безрозъмѣйшими найдѣмо (Каліст., I, 152), они же чиначи некоторы дивы **хотели бы штвести** людей **шт** гсда бога (Скар., ДЗ, 29), Костенътинъ, наехавъши ночью з людъми, и **почаль** Зенка **имати**, и **хотель** его **згубити** (КЗ, 470, 1448);

7. інфінітыва з прыметнікам, безасабова-прэдыкатыўным словам: сѣдъ и милосердые и веру. лечъ тое **потребно чинити**, а оныхъ не оставляти (Цяп., 32 б), **рад се напивати** кга^ддашъ не помалу але и дужо скакати (36. 107, 128 б), **вчи** мои **рады видѣти** вѣрных на земли, абы седѣли со мною (Пс. XVII, 104).

Пералічаныя віды сінтаксічна непадзельных словазлучэнняў паказваюць, што ў помніках старабеларускага пісьменства розных жанраў гэты тып сінтаксічных канструкцый ужываўся шырока. Такія словазлучэнні выконвалі ролю аднаго члена сказа.

Бібліяграфічны спіс

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства; пад. рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017.

АБ КРЫНІЦАХ ПАРАЎНАЛЬНАГА ВЫВУЧЭННЯ ЛЕКСІКІ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ І СТАРАРУСКАЙ МОЎ

Н. В. Паляшчук (Мінск, Беларусь)

Наяўныя ў беларускім дыяхранічным мовазнаўстве гісторыка-лінгвістычныя даведнікі, у першую чаргу фундаментальны «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» ў 37 выпусках (1982–2017 гг.), з’яўляюцца надзейнымі крыніцамі фактычнага матэрыялу для правядзення разнапланавых лексікалагічных даследаванняў, у тым ліку і для параўнальнага вывучэння беларускай і рускай моў XIV–XVIII стст. (з прыцягненнем адпаведных рускіх слоўнікаў).

Ключавыя словы: гістарычная лексікалогія; гістарычная лексікаграфія; гістарычны слоўнік; старабеларуская мова; стараруская мова.

Кола актуальных задач параўнальнага вывучэння беларускай і рускай моў XIV–XVIII стст. звязана з вызначэннем і сістэматызацыяй іх слоўным